

ÎN LEGĂTURĂ CU EPONIMATUL LA TOMIS¹

Oricit s-ar părea de curios, problema eponimatului, adică a magistratului, care dădea numele anului, este una din numeroasele probleme, privind organizarea internă a Tomisului, care își așteaptă încă rezolvarea. Ceea ce, desigur, nu înseamnă că, după cum vom vedea, ea nu a preocupat pe cercetători. Cauza acestei stări de lucru este de căutat nu atât sau numai în puținătatea informațiilor, referitoare direct la această problemă, cât mai ales, cu toată aparența contrarie, în vagul lor. În orice caz, sîntem încă departe aci de situația fericită, de pildă, de la Istria sau Dionysopolis, unde documente ca decretul lui Aristagoras, pentru prima, sau decretul lui Acornion, pentru a doua, nu lasă nici o îndoială în această privință². Aceasta ca să nu mai vorbim de faptul că, așa puține cum sînt, documentele tomitane, care privesc direct problema noastră, sînt cam din aceeași vreme, ceea ce, evident, restrînge posibilitățile de generalizare cronologică, riguros valabile.

De aci, după cum vom vedea, tendința de a extinde, asupra Tomisului, pe baza unor analogii parțiale, constatări valabile numai pentru unele din cetățile pontice, în special Istria. O reluare a problemei ni s-a părut deci a nu

---

¹ Studiul de față a făcut, cu excepția părții privitoare la eponimatul Demetrei (p. 314 și urm.), obiectul unei comunicări, ținute la Institutul de Arheologie al Acad. R.P.R., în ziua de 14 decembrie 1956 (cf. *SCIV*, IX, 1, 1958, p. 156) și repetate, în ziua de 20 martie 1957, în cadrul sesiunii științifice, din acel an, a universității «C. I. Parhon». În ceea ce privește partea privitoare la eponimatul Demetrei, ea a fost prezentată într-o ședință de comunicări a Institutului de Arheologie, în ziua de 11 martie 1960, apoi, în ziua de 18 mai 1960, în colectivul catedrei de istorie generală veche de la Facultatea de istorie a universității «C. I. Parhon». Ori de cîte ori — de altfel rar — s-au adus modificări textului inițial, mai ales în ceea ce privește bibliografia, aceasta s-a consemnat în note.

² Cf. (pentru Istros) *AEM*, VI, 1882, p. 36—38, nr. 78 = *Syll*², p. 515—517, nr. 325 și *Syll*³, p. 340—342, nr. 708 (cu completările lui V. Pârvan, în *AA*, 1915, p. 248 și urm., și observațiile lui D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, 1958, p. 123 și urm.), r. 1—3: Ἰερωμένου Ἀρισταγόρου τοῦ Ἀπατουρίου τὸ τέταρτον și, mai ales, r. 21—22: τὸν ἐπώνυμον τῆς πόλεως] Ἀπόλλωνος ἀναδεξά[μενος] στέφανον; apoi r. 26—30: τῶν πολιτῶν . . . ἐπιζητούντων ληρέα Ἀπόλλωνος Ἰητροῦ . . . ἀνέλαβεν ληρήσατο și r. 34—36: μετὰ ἐν[αυ] || τὸν . . . τὸν αὐτὸν ἐλαβὼν στέφανον ληρήσατο; (pentru Dionysopolis) *Syll*³, p. 547—550 = *Syll*³, nr. 752, și, în ultimă analiză, A. Mihailov, în *IGB*, I, 1956, p. 31 și urm., r. 13—14: τοῦ τε ἐπωνύμου τῆς πόλεως Διονύσου.

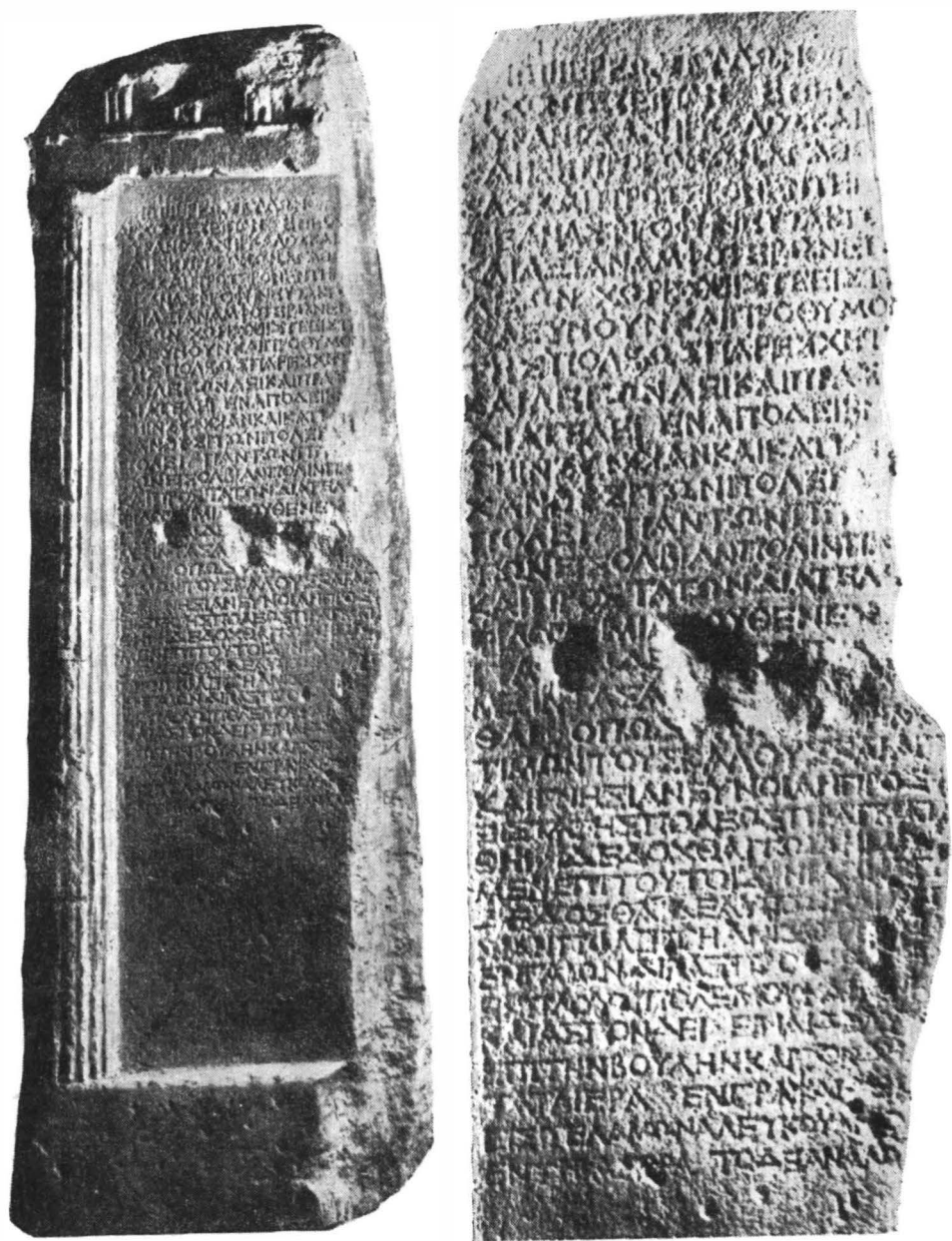

Fig. 1

fi lipsită de interes, fie și numai pentru o reexaminare a datelor ce ne stau la dispoziție și, în lumina lor, a diferitelor păreri emise în această privință.

Primul — în ordinea descoperirii — și, în același timp, cel mai discutabil dintre documentele de care dispunem, în această problemă, este cunoscutul decret în cinstea lui Nilos din Tyras¹ (fig. 1), datat, după sistemul antic, prin eponimul orașului, în speță preotul lui Apollon — după interpretarea unanim acceptată, asupra căreia, totuși, vom reveni — în grecește ἐπι ἱέρεω Ἀπόλλωνος². Nedatat de editori³, documentul se plasează, după părerile ușor divergente, ale cercetătorilor ulteriori, în epoca elenistică târzie, mai precis, după Hristo Danov⁴, la sfârșitul secolului al II-lea; după B. N. Gracov⁵, în secolul al II-lea sau I-ul; după N. V. Șafranskaia⁶, în secolul al II-lea; în sfârșit, după cunoscuta cercetătoare sovietică T. V. Blavatskaia⁷, la hotarul dintre secolul al II-lea și secolul I î.e.n.

În ceea ce ne privește, înclinăm, ținând seama de caracterul literelor, spre începutul secolului I î.e.n.; în orice caz, pentru o dată mai recentă decât a celui de-al doilea document, care interesează, de aproape, problema noastră.

Este vorba de tot atît de cunoscutul monument epigrafic, conținînd cele două decrete, privitoare la paza orașului (fig. 2—5)⁸, databile, așa cum am încercat să demonstrăm într-un studiu anterior⁹, în preajma anului 100 î.e.n.

Mai puțin precis, măcar în aparență, ambele aceste decrete sînt dateate numai cu numele preotului anului, în speță, în primul, Sarapion al lui Dioscurides—[Ἐφ'ἱέρεω Σαρραπίωνος τοῦ Διοσκουρίδου,¹⁰ în al doilea, Theophilos al lui Noumenios — Ἐφ'ἱέρεω Θεοφίλου τοῦ Νουμηνίου¹¹.

Este de reținut — mai cu seamă în penuria de documente de care vorbeam — că, în cuprinsul acestor decrete, mai întîlnim, încă de două ori și cu o redactare identică — mai puțin, într-unul din cazuri, patronimicul preotului —, aceeași formulă de datare, pentru fapte sau obligații legate de hotărîrile luate. Este drept că una dintre ele¹² nu face altceva decât să repete formula

¹ AEM, XI, 1887, p. 41—43, nr. 55 și XII, 1888, p. 127—130 (cu emendațiile lui Ad. Wilhelm, *Beiträge zur griechischen Inschriftenkunde*, Viena, 1909, p. 149). O nouă ediție a acestui important document—ca de altfel a tuturor documentelor epigrafice-grecești și latinești — din Tomis, este pregătită de noi, sub auspiciile Acad. R.P.R., pentru *Culegere de inscripții grecești și latinești din R.P.R.*

² După care urmează o lacună (a se vedea mai jos).

³ Nici de K. Regling, în B. Pick — K. Regling, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, IV, 1910, p. 598, nr. 2.

⁴ Hristo Danov, *Западният бряг на Черн Море в древността*, Sofia, 1947, p. 87.

⁵ B. N. Gracov, în VDI, 1939, nr. 3, p. 311.

⁶ N. V. Șafranskaia, în VDI, 1951, nr. 3, p. 12.

⁷ T. V. Blavatskaia, *Западнопонтийские города в VII—I в. до н.э.*, Moscova, 1952, p. 132 și urm.

⁸ AEM, XIV, 1891, p. 22—26, nr. 50 = *Syll*³ II, p. 181—184, nr. 529 = *Syll*³ II, p. 394—396, nr. 731; pentru alte referințe, SCIV, V, 3—4, 1954, p. 557, n. 2. Adaugă: L. Robert, în REG, 1956, p. 142; D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 108; V. V. Karakulakov, în VDI, 1958, nr. 1.

⁹ SCIV, V, 3—4, 1954, p. 557 și urm.

¹⁰ R. 1, lectură asigurată prin r. 29.

¹¹ R. 27.

¹² R. 29, deci în decretul al doilea.

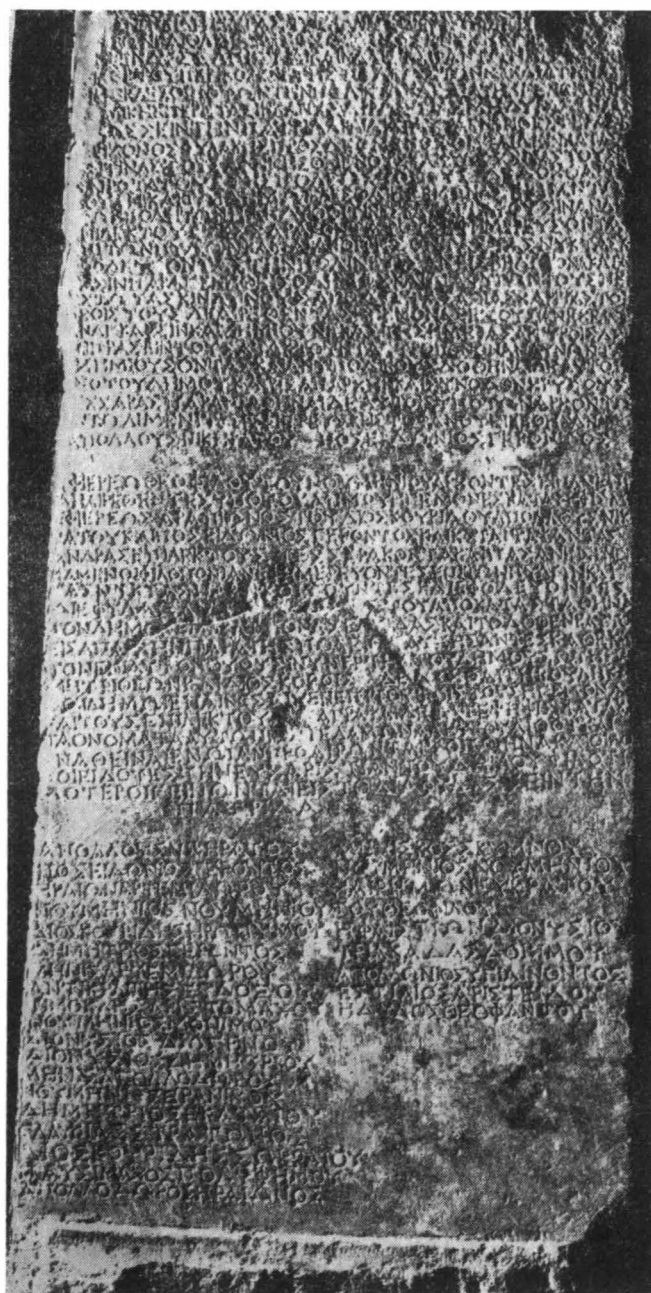

Fig. 2

din primul decret, la care se referă în mod expres — κατὰ ψήφισμα ἐφ' ἕρεω Σαραπίωνος τοῦ Διοσκουρίδου ¹.

Cealaltă însă, cuprinsă în primul decret ², aduce o dată nouă, în recomandarea făcută unora din arhonți sau agoranomilor ³ din anul următor, de a pune la dispoziția comandanților aleși cele necesare jertfelor, sub prețul pieței — παραπραθῆναι δὲ αὐτοῖς ὑπὸ τῶν ἀρχόντων ἐν λιμένι τῷ ἐφ' ἕρεω Ἀριστοφάνου. ⁴

La atîta se reduce, deocamdată, documentarea noastră directă asupra eponimatului tomitan, ceea ce, trebuie să recunoaștem, încă o dată, este extrem de puțin. Aceasta nu justifică însă — după părerea noastră — decît în parte, vagul generalizator, în care s-au menținut, prea adesea, observațiile asupra acestei probleme totuși importante, chiar dacă nu trebuie, desigur, scăpat din vedere că multe din aceste observații — așa cum vom vedea — nu se referă, în mod special, la situația de la Tomis, ci au un caracter mai larg sau general pontic, legate de natura însăși a studiilor, în care ele sînt cuprinse.

Trecînd evident peste simple trimiteri, ca acelea ale editorilor înșiși ai inscripțiilor amintite ⁵, și menționînd, numai pentru memorie, absența explicabilă a acestei probleme, în venerabila lucrare a lui Kleinsorge ⁶, cel dintîi — după știința noastră — care abordează problema eponimatului la Tomis, dar tocmai în termenii vagi de care vorbeam, este Dittenberger ⁷.

« Aproape în toate cetățile de pe țărmul de vest și de nord al Pontului Euxin, care își reclamă originea de la Milesieni — scrie savantul epigrafist amintit — preoții au fost eponomi, ca la Istropolis (nr. 325, 1), Dionysopolis (nr. 342, 13), Olbia (n. 226, 23, 33, 58) » ⁸. Și, se înțelege, la Tomis, observația fiind făcută tocmai în legătură cu menționarea unui astfel de preot, în preambulul decretelor tomitane privitoare la paza orașului. Pentru ca, în altă

¹ R. 28—29.

² R. 25.

³ Discutarea acestei probleme, în studiul nostru *Cu privire la magistraturile tomitane*, ce va apărea în curînd.

⁴ Pentru παραπραθῆναι « a vinde sub preț », « a vinde mai ieftin », a se vedea, cu numeroase mărturii, A. Wilhelm în *AEM*, XX, 1897, p. 76—77; idem, *Beiträge...*, p. 200; cf. L. Robert, *Études anatoliennes*, p. 347, n. 3, cu referire la Wilhelm, apoi la M. N. Tod în *BSA*, 23, 1918—1919; A. M. Woodward, *ibidem*, 27, 1925—1926, 233; 28, 1926—1927, 120; *BCH*, 1927, 188; F. Bechtel, *Aeolica*, 1909, 33—34; *RA*, 1926, 184; *Ephesos*, III, 71; *TAM*, 11, 672. Cit privește lectura acestui pasaj și discuțiile pe care le comportă, pe larg în studiul menționat mai sus. De reținut, totuși, încă de pe acum, că pe piatră se citește clar τῷ ἐφ' ἕρεω (cum citise Tocilescu) și nu vedem nici un motiv de rectificări în τῶ[ν] ἐφ' ἕρεω, așa cum a propus Dittenberger (*SIG* ³, 529).

⁵ *AEM*, XI, 1887: « r. 1: λέπω v. Dittenberger » (este vorba, fără îndoială, de ed. I, în 2 vol., a acestei opere clasice, apărută în 1883, pe care n-am avut-o la dispoziție. Se pare că referirea este la cunoscuta inscripție din Olbia, în cinstea lui Protogenes. — *AEM*, XIV, 1891, p. 26: « r. 1: Pentru λέπω, cf. periodicul, XI, p. 43, 55, 1 » (adică inscripția precedentă). În ceea ce-l privește, Ad. Wilhelm, *AEM*, XX, p. 76, cu notele 25 și 26 (cf. *Göttinger Gel. Anz.*, 1898, nr. 3, p. 228), deși pomenește eponymii din decretule cu privire la paza orașului, nu se ocupă, propriu-zis, de această problemă.

⁶ *De civitatibus Graecarum orae occidentalis Ponti Euxini sitarum rebus*. Deși apărută în 1888, desigur că autorul n-a avut timpul necesar de a lua act, în cursul elaborării sale, de inscripțiile menționate.

⁷ Vol. I^a a apărut în 1898, vol. II^a, în 1900, iar vol. III^a, în 1901.

⁸ *Op. cit.*, p. 181, nr. 529, nr. 1; cf. și ed. III, la nr. 731. E vorba de inscripțiile: Arlstagoras (Istros); Acornlon (Dionysopolis); Protogenes (Olbia).

parte¹, referindu-se însă, de data aceasta, numai la Istros — să adauge: «Din r. 21, reiese că este vorba de sacerdoțiul lui Apollon».

Ceva mai departe — de data aceasta, cu privire expresă la Tomis — merge, de altfel în treacăt, cunoscutul numismat vienez Kurt Regling, care, ocupându-se de seriile monetare tomitane cu efigia lui Apollon, adaugă, într-o notă, că «preotul acestuia era eponim»². Ca referințe, abia dacă mai este

Fig. 3

nevoie să menționăm, sînt folosite tocmai documentele epigrafice citate mai sus, în primul rînd, cel dintîi.

Un pas și mai departe, chiar dacă nu întotdeauna în termenii cei mai expliciti, se face de către V. Părvan, urmat, într-un fel sau într-altul, de aproape întreaga noastră istoriografie. De aceea, cum și pentru faptul că tocmai la el se vedește din plin tendința generalizatoare, de care vorbeam mai sus, vom zăbovi ceva mai mult asupra părerilor sale.

¹ *Op. cit.*, nr. 325, p. 515 și urm., nota.

² B. Pick — K. Regling, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, II, 1910, p. 598: «Preotul său era eponym: ἐπί ἱερῶν Ἀπόλλωνος, inscrip. În *AEM*, XI, 41, 55; cf. XII, 127 și Pick, mai sus, p. 84, nota 6; fără pomenirea zeului, datările în *AEM*, XIV, 22, 50, r. 1, 25, 27 ».

Într-adevăr, ocupându-se de eponimatul preotului lui Apollon Ietros la Istros¹, V. Pârvan pare, la început, a se menține, în problema noastră, la poziția mai veche a lui W. Dittenberger. « Această formă religios-politică, de sacerdoțiu eponym — spune eminentul cercetător al realităților istriene — e de caracter general milesian și se întîmpină în aproape toate coloniile Miletului de pe coasta nordică și vestică a Mării Negre. Zeul, ai cărui preoți sint eponymi,

Fig. 4

nu e același în toate aceste orașe: La Dionysopolis e, de pildă, Dionysos. Totuși găsim chiar pe Apollon Ietros, ca ocrotitor al orașului, documentat și la Apollonia »². Mai departe³, Pârvan citează și alte locuri, unde, fără a da pe preotul eponim, întîlnim cultul lui Apollon Ietros: Panticapaion, Phanagoria, Theodosia și, poate, Olbia, în care — în schimb — este în mare cinste Apollon Prostates.

Cum vedem, Tomisul nu este numit, ci numai subînțeles, prin trimitere, într-o notă⁴, la inscripția cu paza orașului și încă numai pentru eponimatul preoțesc în general.

În altă parte, însă, Vasile Pârvan este cu mult mai explicit, socotind că, și la Tomis, eponimatul este deținut de preotul lui Apollon Ietros. Iată

¹ *Histria*, IV, 1916, p. 3—4; cf. și p. 11.

² În textul lui Pârvan se trimite, prin nota 3, de la p. 3, pentru Dionysopolis, la *Syll*² II, 342, r. 13; iar pentru Apollonia, la Kalinka, *op. cit.* (= *Antike Denkmäler in Bulgarien*), nr. 156 și 157.

³ *Histria*, IV, p. 3 și urm.

⁴ *Ibidem*, p. 3, nota 2 = Dittenberger, *loc. cit.*, II, 529, nota 1, p. 181.

textul: « Tocmai în epoca, în care la Apollonia, Calamis însuși ridică marea statuie a lui Apollon, eponymul orașului, la Istria, de asemenea, un alt maestru (necunoscut) din sec. V, ridică în templul lui Apollon Ietros, o statuie de bronz a acestui zeu, al cărui preot posedă cinstea eponimatului în aproape toate coloniile milesiene din Pontul Euxin, inclusiv Apollonia »¹. Și, oarecum, pentru a nu fi loc pentru vreun dubiu, în referințele date în nota 4, Pârvan

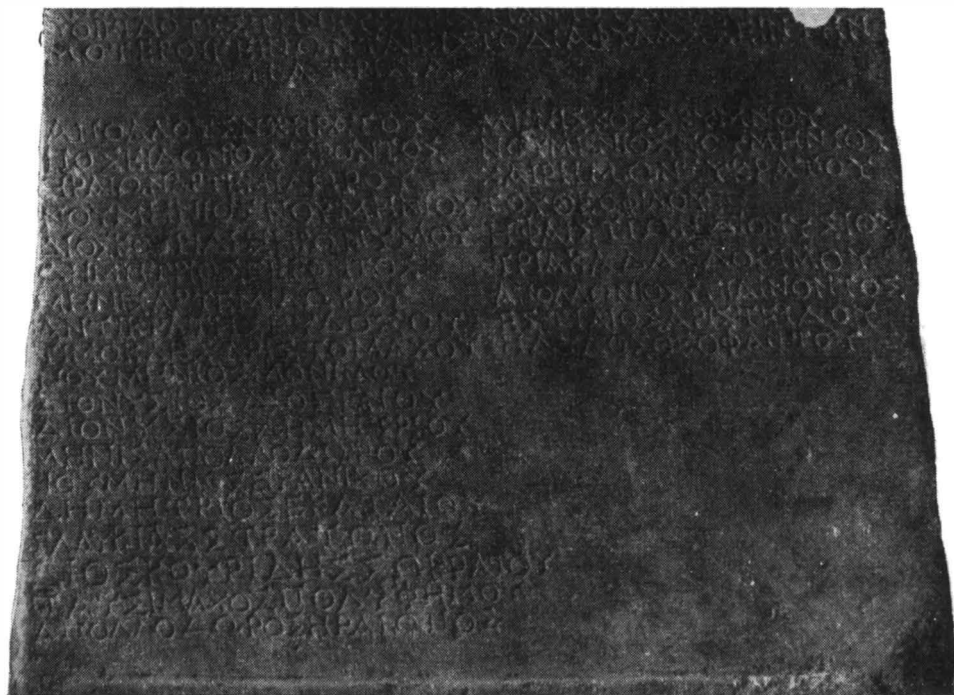

Fig. 5

citează, în afară de inscripția lui Aristagoras, pentru Istros (SIG II³, 708), și decretul lui Protogenas pentru Olbia (*ib.*, 495), și inscripția cu paza orașului de la Tomis (SIG II³, 731).

N-am putea să o afirmăm în mod categoric, dar este posibil ca această poziție, mai nouă, a lui Pârvan să fi fost influențată, între timp, de părerile, nu întotdeauna suficient de clar exprimate, ale cunoscutului cercetător al problemei colonizării ioniene, Fr. Bilabel². De aceea redăm, în întregime și cu propriile sale cuvinte, pasajul din lucrarea lui Bilabel, care interesează problema noastră: « La Tomis, avem ca eponim, fără îndoială, un ἱερεὺς.

¹ V. Pârvan, *Dacia*, II, 1925, p. 199. Cf., deși mai puțin clar, *Zidul cetății Tomi*, p. 443 (29), nota 1.

² *Die ionische Kolonisation*, în *Philologus, Supplementband*, XIV, Heft I, Leipzig, 1920 (cf. L. Robert, *Hellenica*, II, 1946, p. 55).

Important este că eponim este preotul lui Apollon: AEMÖ, XI, 1881, p. 41, nr. 55 'Επί ἱέρειω 'Απόλλωνος... Ne amintim, pe lângă aceasta, că... Apollon Ietros..., din aceste orașe, își are originea din Didyma, că atributele care îl caracterizează s-au regăsit acolo ca embleme ale zeului. Este evident că toate aceste (amănunte) ale cultului milesian al lui Apollon au fost trecute asupra lui Ietros de la Tomis. Potrivit cu caracterele sale specifice, el este, fără îndoială, mai aproape de zeul din Didyma, decît de Delphinios și a primit rolul de divinitate a orașului. Un reflex al eponimului milesian, στεφανοφόρος al lui Delphinios, este faptul că, la Tomis, Istros și altele, eponimatul este acordat prin aceleași semne¹ exterioare — anume coroana zeului —, întocmai ca și la Milet».

Pe linia lui Pârvan și referindu-se expres la el, uneori chiar fără nici un comentariu², alte ori cu prudentă rezervă³, a mers, după știința noastră, aproape toată istoriografia romînă. Cu o excepție totuși — aceea a lui Radu Vulpe, care, deși într-o formă nu tocmai clară și pornind, din păcate, de la o premiză discutabilă, aduce în discuție, un element nou. Într-adevăr, referindu-se la o inscripție dedicată lui Apollon Agyieus, socotită, îndeobște, ca provenind din Callatis⁴, cercetătorul amintit se îndoiește de această atribuire, pe motivul că preotul acestei divinități apare, în acest document, ca eponim al cetății, ceea ce nu se potrivește cu situația de la Callatis, se potrivește însă, foarte bine, cu situația de la Tomis. «Căci, spune textual, Radu Vulpe — eponimul la Callatis este un basileus..., în timp ce la Tomis, ca și în celelalte colonii ioniene din Pont, această demnitate aparține tocmai preotului lui Apollon... Cultul acestui zeu, sub forma de Agyieus, este ionian, prin excelență, la fel ca și adorarea sa cu epitetul de Iatros»⁵.

Numai că, lăsînd la o parte faptul că, pînă la urmă, nu știm, în formularea lui Radu Vulpe, dacă eponimatul la Tomis era deținut de preotul lui Apollon Agyieus sau de preotul lui Apollon Iatros, proveniența tomitană a inscripției în discuție nu este de loc sigură. Argumentul suplimentar că «între inscripțiile callatiene și tomitane, intrate în colecții private, confuziile de etichetare sînt foarte frecvente»⁶, nu este nici el mai convingător, pentru că constatarea, făcută, de altfel, mai de mult de Pârvan⁷, este valabilă pentru colecțiile particulare — cum însuși R. Vulpe subliniază⁸ — în speță pentru colecția Kogălniceanu⁹, nu și pentru inscripții, ca cea de față, a cărei proveniență callatiană este clar menționată de editor¹⁰.

¹ Fr. Bilabel, *op. cit.*, p. 129 și urm.

² *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 393, cu n. 4.

³ D. M. Pippidi, în *Histria I*, p. 524—525: «Cum rezultă, în chip nelindoiios dintr-o întreagă serie de documente epigrafice, publicate de Gr. Tocilescu și V. Pârvan, sacerdoțiul eponym al Histriei era acel al lui Apollo «Tămăduitorul» ('Απόλλων Ἱατρός sau, ca să respectăm ortografia ionică, Ἱητρός). Mărturiile, în această privință, au fost adunate de V. Pârvan, care a subliniat, pe de o parte vechimea instituției, în cuprinsul Histriei, pe de alta, răspîndirea ei, în aproape toate coloniile milesiene, din vestul și nordul Mării Negre».

⁴ AEM, XI, 1887, p. 33, nr. 32 = IGRR, I, nr. 656.

⁵ R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, p. 226, nota 4, cf. și p. 232.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Zidul cetății Tomi*, p. 17 (431), n. 3; cf., de același, *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube*, p. 3 (25), nr. 5.

⁸ *Loc. cit.*

⁹ AEM, VI, 1882, p. 4 și urm.

¹⁰ AEM, XI, 1887, p. 33, nr. 32.

Urmează deci că explicația menționării lui Apollon, în preambulul documentului amintit, trebuie căutată și a fost căutată în altă parte. Și, când spunem aceasta, ne referim mai puțin la părerea, ceva mai veche, a cunoscutului cercetător al realităților magariene, K. Hanell¹, după care ar fi vorba de o schimbare de eponimat², la Callatis, cit la interpretarea, mai nouă, a cunoscutului epigrafist francez, L. Robert. Într-adevăr, într-un articol, publicat, mai întâi, în revista românească *Istros*³, reprodus apoi într-unul din volumele publicației sale *Hellenica*⁴, savantul amintit atrage atenția că, atunci când eponimul este un preot, nu se obișnuiește a se specifica al cărei divinități este el preot; toată lumea o știa; se scria, deci, cel mai des, ἐπι ἱερέως, mai degrabă decât ἐπι ἱερέως Ἐλλίου, ἐπι ἱερέως Ἀπόλλωνος etc.⁵

Cum se explică, atunci, că, în preambulul a nenumărate documente apar nume de zei, pe lângă denumirea nu numai a unui preot eponim, dar și a altor magistrați eponimi? Răspunsul este — după același cercetător — că, în astfel de cazuri, eponimatul este deținut, din anumite motive, asupra cărora vom reveni, nu de un muritor, ci de un zeu⁶. De aceea, L. Robert propune ca preambulul inscripției callatiene amintite să fie citit 'Ἐπι βασιλέος Ἀπόλλωνος Ἀγυέος τοῦ [μετὰ τὸν δεῖνα], iar nu, ca pînă acuma, 'Ἐπι ἱερέως Ἀπόλλωνος Ἀγυέος τοῦ...⁷

O revenire la o poziție mai prudentă se constată, în ultima vreme, în problema eponimatului tomitan, la cunoscuții cercetători ai Pontului stîng grecesc: Hristo Danov și T. V. Blavatskaia. Astfel, primul, mai ales, se mulțumește să sublinieze, ca și Dittenberger, la care, de altfel, trimite (= SIG³ 731, nota 1: inscripția cu paza orașului), că « eponim, cap al statului, era, în acest oraș (= Tomis), ca și la Olbia, Istria, Dionysopolis și celelalte colonii milesiene, un ἱερέως »⁸. Cu ceva mai multă îndrăzneală, T. V. Blavatskaia adaugă unele detalii în plus. « În pantheonul din Tomis — spune savanta sovietică — cultul lui Apollon ocupa locul principal. Eponimatul orașului aparținea preotului lui Apollon (referire la AEMO, XI, 1887, p. 41, nr. 55 și SIG³, 731), iar pe monedele din Tomis, se întilnește, foarte des, chipul lui Apollon cu cunună și cu atributul său tripiedul. E greu însă să ne dăm seama, pe baza monumentelor existente în prezent, dacă Apollon era venerat și la Tomis, ca Iatros »⁹.

Ce este de reținut din toate aceste păreri, se înțelege în lumina documentelor, deocamdată numai epigrafice, la care ne-am referit și pe baza cărora se vor întemeiate, în fond, aceste păreri?

¹ *Megarische Studien*, Lund, 1934, p. 167.

² Frecvent atestate, de altfel.

³ *Istros*, II, 1936, p. 1 și urm.

⁴ *Hellenica*, II, 1946, p. 51—64. VI Divinitéé éponymes, republicare, cu completări, a art. *Inscriptions grecques*, cf. *REG*, 1939, 483, tiraj aparte din *Istros*, II, 1936, p. 1—10, număr, care, de altfel, n-a apărut (adaugă, acum, de același, *La Carie*, II, 210; *REG*, 1959, și, în ultimă analiză, *Rev. Phil.*, 1959, II, p. 202—204 și 210—213).

⁵ *Hellenica*, II, p. 51 și urm.

⁶ *Op. cit.*, p. 52. Cf. Ad. Wilhelm, *Beiträge zur gr. Inschriftenkunde*, 1909, p. 322 și Kell-Premmerstein, *Bericht... Erste Reise*, p. 4—5.

⁷ *Hellenica*, II, p. 52.

⁸ *Op. cit.*, p. 86.

⁹ *Op. cit.*, p. 215; cf. și prelucrarea din *ARS*, secția *Istografie*, 1954, nr. 4, p. 20.

Foarte puțin, dacă este să vorbim de o certitudine absolută, și anume — așa cum au subliniat toți cercetătorii — faptul neîndoios că, în stadiul actual al cercetărilor, eponimatul a fost deținut de un preot-magistrat. Că a existat sau nu, în decursul lungii sale existențe vreo schimbare de eponimat, ca la Olbia, de pildă¹, nu avem, pînă acum, nici o indicație. La aceasta, se mai poate adăuga că, dată fiind forma veche, ioniană, a cuvîntului preot — ἱερεως — cultul zeului respectiv trebuie să fi fost foarte vechi, adică să fi fost adus aici, din metropolă, chiar de primii coloniști².

Care era însă acest zeu? Întrebarea, ca și prudența exagerată pe care o trădează, ar putea părea mai mult decît deplasate, dat fiind că măcar una din inscripțiile, care interesează problema noastră, numește — așa cum am văzut³ — clar pe Apollon, fie și, în starea de conservare a monumentului, neînsoțit de nici o ἐπίκλησις. Așa că, cel puțin, sub această formă, am putea socoti — împreună cu K. Regling și T. V. Blavatskaia — că eponimatul preotului lui Apollon la Tomis, este la adăpost de orice obiecție. Singura problemă, ce ar mai rămînea, deci, în discuție, ar fi dacă Apollon, despre care este vorba la Tomis, este ca, de pildă, la Istria și Apollonia, Apollon Ietros, așa cum socotesc — după cum am văzut — unii cercetători.

Se pare însă că lucrurile nu stau chiar așa de simplu. Nu este, adică, de loc sigur, cel puțin, în stadiul actual de informație, că preotul, care deținea eponimatul la Tomis, era numaidecît preotul lui Apollon. Cu alte cuvinte, s-ar putea ca, și în redactarea preambulului la decretul în cinstea lui Nilos — singurul document pe care, cum am văzut se bazează această concluzie — să ne aflăm în fața situației, despre care vorbea L. Robert, deși, între exemplele citate de epigrafistul francez, inscripția noastră lipsește. Este deci, cu puțință ca, și în cazul nostru, Apollon din inscripția amintită, să nu desemneze pe zeul, al cărui preot deținea, în mod obișnuit, eponimatul la Tomis, ci pe zeul — în realitate, templul respectiv — care, în împrejurări speciale, a luat asupra sa această importanță, dar oneroasă demnitate.

Cazul nu este izolat. Exemplele — destul de numeroase — au fost adunate și comentate de L. Robert⁴, pentru a nu mai fi nevoie să revenim asupra lor. Mai important ni se pare a insista puțin asupra cauzelor acestei practici și a vedea dacă, în condițiile date, ele ar putea fi valabile și pentru Tomis.

Ocupîndu-se de condițiile social-economice, în care sînt silite să funcționeze, în epoca elenistică, instituțiile politice ale cetățîilor grecești, cunoscutul savant englez W. W. Tarn face, în nu mai puțin cunoscuta sa lucrare despre « *Civilizația elenistică* », între altele, următoarele interesante observații: « În unele cetăți din Asia, stephanophoros sacerdotal, eponimul anului, devine magistratul principal. Numai un cetățean bogat putea să ocupe această funcțiune, deoarece îl trebuia să ia asupra sa grija de a distra pe cetățeni. Postul era pus la licitație, cetatea dublîndu-și astfel beneficiile. . . În vremurile tulburi, se

¹ G. Busolt, *Griechische Staatskunde*, I, 1920, p. 499, n. 5 (cu trimitere la Latschew, *IOSPE*, I, p. 30, nr. 16).

² Cf. V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 2 și urm.

³ Mai sus, p. 305.

⁴ *Hellenica*, p. 51 și urm.

întîmpla însă ca să nu se prezinte nici un cumpărător. În acest caz, zeul local cumpăra funcțiunea și devenea eponim al anului »¹.

Se potrivesc oare aceste constatări cu situația de la Tomis? Socotim că da, chiar în condițiile de relativă documentare existentă. Și aceasta nu numai cu privire la obiceiul vînzării, în general, a unor dintre funcțiuni, în speță sacerdotale, așa cum ne informează un important document epigrafic, conținînd un regulament religios, privitor la cultul zeilor din Samothrake², dar și în ceea ce privește cazul concret, care ne interesează aci. Căci, deși inscripția în cinstea lui Nilos, despre care este vorba, este — așa cum arătam mai sus — cu puțin mai recentă decît inscripția privitoare la paza orașului — epocă de intense tulburări externe și interne³, nu trebuie să uităm că întreg secolul al II-lea și o bună parte din secolul I î.e.n. sînt, în aceste regiuni, o vreme de profundă nesiguranță și neliniște, din care n-au lipsit, firește, nici aspecte, mai mult sau mai puțin ascuțite, ale luptei de clasă⁴. Așa că, din acest punct de vedere, nimic nu se opune să admitem interpretarea lui L. Robert și să socotim că Apollon din inscripția noastră nu este divinitatea, al cărei preot a deținut, în acel an, eponimatul cetății, ci zeul, care, în anul respectiv, a luat asupra sa, din lipsă de candidați muritori, această oneroasă cinste. Ceea ce, firește, nu exclude ca, în cazul nostru, Apollon să fi deținut, la Tomis, propria sa preoție eponimă, ca, de pildă, tot în Pontul Stîng, la Dionysopolis, așa cum a arătat, de curînd, același învățat⁵.

De altfel — ne grăbim să o spunem — avem, încă de pe acum, după părerea noastră, dovada că Apollon nu a fost, indiferent cum, singura divinitate care, în anumite împrejurări, a luat asupra sa eponimatul cetății Tomis. De această cinste s-au mai învrednicit și alte sau, mai precis, evident pînă acum,

¹ W. W. Tarn, *La civilisation hellénistique*, trad. fr., Paris, 1936, p. 68 (cu referințele din notele 2 și 3, adică n. 2: Priene, *OGIS*, 215; Thasos, Michel, *RIG*, 462 și urm.; Magnesia, *ibidem*, 914; Milet, liste în Milet [= Th. Wiegand, *Milet*, Berlin, 1914—1924], 1, 3; n. 3: I. Priene [= Fr. Hiller von Gaertringen, *Inschriften von Priene*, 1906], 108, 109, 113); cf. L. Robert, *op. cit.*, n. 54, n. 9 (cu numeroase referințe, însă numai pentru tulburări externe). — Pentru vînzări-cumpărări de preoții, cf. același Tarn, *loc. cit.*: « Începînd cu sec. II, funcțiunile eclesiastice, care erau izvoare de cheltuieli, fură, de asemenea, regulat vîndute » (cu referințele din n. 4, la care de adăugat, în afară de alte lucrări mai vechi (cf. Michel, *loc. cit.*), mai recent M. Segre, *Osservazioni epigrafiche sulla vendita di sacerdotio*, în *Rend. Ist. Lomb.*, 69, 1936, p. 811 și urm. și 70, 1937, p. 83 și urm.).

² *AEM*, VI, 1882, p. 8 și urm., nr. 14, unde, în r. 4 este de citit, totuși, cu Tocilescu, [Ἀπατουρῶνος], iar nu [Ἰαυρῶνος], cum crede L. Robert, nici lățimea lacunei, nici forma în $-\epsilon\omega\acute{\nu}$ nefiind o piedică în această privință. (Cf., pentru formă, *IOSPE*, I, nr. 47: [Ἀπατουρῶν[ος]] și, mai ales, Mihailov *IGB*, I, 50, r. 2: Ἀπατουρῶνος , cu comentarul lui L. Robert, *RevPhil*, 1959, II, p. 211—212). Cf. și S. Reinach, *Traité d'épigraphie grecque*, 1885, p. 488—489.

³ Cf. *SCIV*, V, 3—4, 1954, 564 și urm., cu toate obiecțiunile lui R. Robert, în *REG*, LXIX, 1956, p. 142, urmat de D. M. Pippidi, *Contribuții...*, p. 108.

⁴ Cf. *SCIV*, IV, 1953, nr. 3—4, p. 681 și urm. și, în special, p. 703 și urm.

⁵ Cf. L. Robert, *RevPhil*, 1959, II, p. 200 și urm., în legătură Mihailov, *IGB*, I, p. 39, nr. 22: [$\text{Οἶδε ἱέρηται Διονύσου μετὰ τοὺς ἱερησαμένους διὰ βίου}$ — printre care, în r. 5, se află ca propriul său preot însuși Dionysos. Este adevărat că, în mod obișnuit, în astfel de cazuri, urmează sau formula $\text{τοῦ (τῆς) μετὰ τὸν δεῖνα}$ sau $\text{τοῦ (τῆς) δευτέρου (δευτέρας)}$, resp. τὸ α' τὸ β' etc. Sînt însă și excepții, așa cum arată cunoscuta inscripție din Callatis (Th. Sauciu-Săveanu, în *Εισαγωγεῖς la Kallatis (extras)*, 1937. Cf. L. Robert, *REG*, 1939, 485, nr. 232 și *Hellenica*, II, 1946, p. 52 și urm.): $\text{Ἐπι βασιλέος Ἀγαθοῦ Δαίμοιτος, μῆνης Μαλοφορίου, οἱ εἰσαγωγεῖς οἱ περὶ Ἡρακλέοντα Ἀνδροσθένους ἀντεγγράψαν| τοὺς εἰσαγωγεῖς τοὺς ἐπι βασιλέος Ἡραίωνος τοῦ Ἰκεσίου}$.

și altă divinitate, așa cum ne informează o inscripție mai de mult descoperită, dar rămasă încă inedită¹.

Este vorba de un fragment din partea de sus-stînga, fără îndoială a unei *aedicula* de marmoră, din care s-a păstrat o parte din frisă și partea din stînga a inscripției grecești de sub ea (fig. 6). Frisa — dorică — se compune din cunoscutele triglife, cu respectivele gute, alternînd cu metopele, după toate

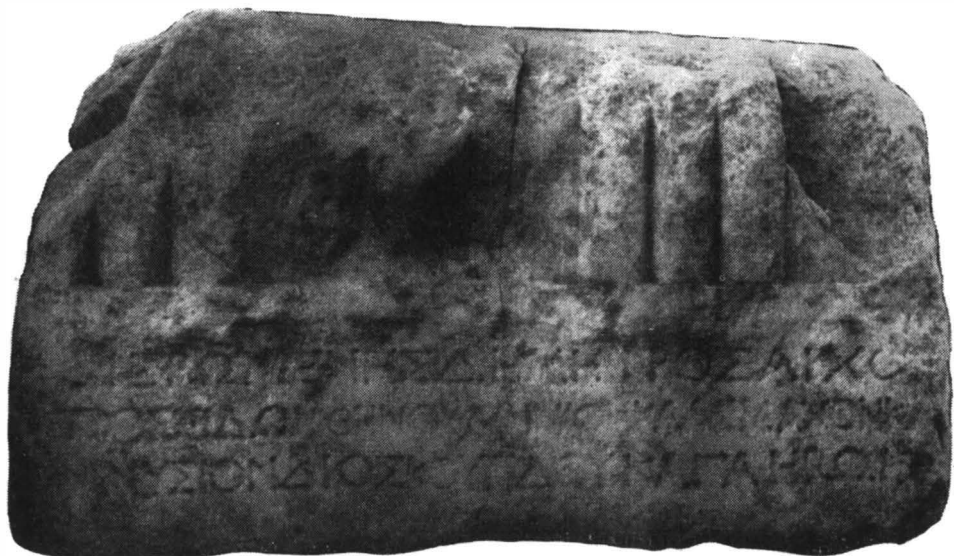

Fig. 6

aparențele — acestea din urmă — în număr numai de două, încadrate — se înțelege — de trei triglife. Acest detaliu este de reținut, pentru că de el depinde lungimea rîndurilor inscripției. Din păcate, din cele două reliefuri ale metopelor nu se mai distinge aproape nimic, așa că nu ne mai putem da seama de ce vor fi reprezentat și, deci, în ce legătură vor fi stat aceste reprezentări cu textul inscripției.

Dimensiunile monumentului, în starea actuală: înălțimea 0,40 m, lățimea 0,68 m, grosimea 0,30 m. Înălțimea literelor 0,025 m. Dacă pentru înălțimea totală a monumentului este greu de făcut vreo ipoteză valabilă, în schimb pentru lățime nu ni se pare prea hazardat a presupune — așa cum am făcut-o deja — că, în dreapta, mai era numai încă o metopă, cu triglifa respectivă, ceea ce ar da o lățime totală de circa 0,96 m, potrivită — ni se pare — și cu legătura internă a textului inscripției.

În ceea ce privește proveniența monumentului, nu socotim de loc îndreptățită punerea sub semn de întrebare — ca în fișa de inventar a MNA — a apar-

¹ MNA, inv. L., nr. 535. Mulțumesc, și pe această cale, tov. Gabriela Bordenache, care mi-a atras atenția asupra acestui document.

tenenței sale la epigrafia tomitană, pentru motivele pe care le-am invocat și pentru alte monumente asemănătoare din MNA¹.

Pentru text, de o lectură destul de ușoară în partea păstrată, propunem: Ἱερωμένης Δήμητρος ἄρχο[ντες] (?) . . . Ποσειδώνιον Νουμηνίου Καλλιμαχον Κα[ε.g. λιμάχου Διο]ύσιον Διοσκουρίδου ΚΑΓΑ Ἱερῶ[ιδην] (?) ἐτίμησαν.

Deși ne dăm seama că restituirea noastră nu este la adăpost de obiecțiuni², este, ni se pare, clar că ne aflăm în fața unei inscripții onorifice, pusă de archonți (mai puțin probabil pentru archonți: ἀρχο[ντας])³, destul de bine atestați la Tomis⁴, foarte probabil pentru alți demnitari ai orașului⁵, în anul în care, din lipsă de candidați muritori, eponimatul a fost deținut de o divinitate, și anume de zeița Demeter. În special, acest din urmă fapt — care ne interesează în mod deosebit aci — ni se pare la adăpost de orice obiecțiune serioasă⁶.

Fenomenul acesta — al deținerii eponimatului unei cetăți grecești de către o divinitate feminină — nu este singular, mai mult chiar, divinitatea noastră nu este lipsită de atestare. O întâlnim, de pildă, la Bizanț, alături de alte divinități masculine sau feminine⁷. De asemenea, asupra prezenței — și încă la loc de cinste — a Demetrei în pantheonul tomitan avem, încă de pe acum, suficiente dovezi — și numismatice⁸ și epigrafice⁹ —, pentru a fi nevoie să insistăm asupra explicației sarcinii asumate.

Cît privește împrejurările, desigur dificile, ca în toate cazurile asemănătoare, care au dus la luarea eponimatului, la Tomis, de către o divinitate — în speță Demeter — ele sînt, fără îndoială, de pus în seria acelor tulburări — interne și externe — de care este plin, așa cum aminteam mai sus, nu numai întreg secolul al II-lea, ci și o bună parte din secolul I i.e.n., de cînd datează docu-

¹ *Studii clasice*, I, 1959, p. 106, cu n. 5. De adăugat, pentru inscripția de față, lipsa oricărui dorism, de așteptat în această epocă, dacă inscripția ar proveni din Callatis (cf. L. Robert, în *RevPhil.*, 1959, II, p. 199). Majoritatea numelor întâlnite aci sînt, de asemenea, foarte frecvente la Tomis, afară — se înțelege — de misteriosul ΚΑΓΑ.

² De pildă, ἀρχοντας. Cf. G. Mihailov, I, 1956, p. 47 și urm., nr. 36 (din Odessos): ol πρυτάν[εις]||ἐστεφάνω[σαν]||ἐπιμηνιεύσαν[τας]||'Απολλώνιον|Σίμωνος|Καλλιμαχον|Φανέρου|καὶ γραμματεῖ[α]||Θεσσαλὸν Ἄρτεμιδώρου.

³ Un nume de femeie — de altfel, foarte rar, de pildă Ἱερῶ (cf. Pape-Benseler, *Wörterbuch der gr. Eigennamen*, s.v.) — ni se pare aci foarte puțin probabil. La fel, cunoscuta formulă ol περὶ τὸν θεῖνα.

⁴ Toate documentele referitoare la archonții din Tomis au fost strînse și comentate de noi, într-un studiu *Cu privire la magistraturile tomitane*, ce va apărea, în curînd, în lucrarea *Contribuții la istoria cetății Tomis*.

⁵ Al căror nume ne scapă (ἄρξαντας? cf. mai sus, p. 314, n. 5), deși n-ar fi exclus să fie vorba de niște simpli cetățeni, calificați totuși, într-un fel sau altul (εὐεργέτας?), în spațiul gol.

⁶ A se vedea, mai sus, n. 3. Pentru formula Ἱερωμένου, resp. Ἱερωμένης τοῦ (τῆς) θεῖνος, a se vedea, între altele, *Syll*³, 708 (Istros). Cf. L. Robert, *loc. cit.*, p. 210 și urm. (cu notele).

⁷ Cf. L. Robert, *loc. cit.*, p. 202, care mai menționează și alte divinități feminine, care au deținut eponimatul în diferite cetăți: Hera, Nike, Nemesis, Tyché Poleos (toate la Bizanț) și Parthenos (în Chersonesus tauric).

⁸ B. Pick—K. Regling, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, II, 1910, p. 607.

⁹ RA, XLII, 1881, p. 297 = AEM, VI, 1882, p. 21, nr. 41 = IGR, I, p. 202, nr. 600; AEM, VIII, 1884, p. 8, nr. 21 = IGR, I, nr. 603 (din Sôfular). (Prezența aci a unei inscripții puse pentru un fost archonte la Tomis ridică, poate, problema revizuirii în această parte, a hotarelor teritoriului rural tomitan. Pentru alte rectificări, în acest sens, cf. observația noastră din *SCI V*, VI, 3—4, 1955, p. 939). În sfîrșit, AEM, VIII, 1884, p. 11, nr. 25.

mentul nostru — mai precis, după ductul literelor și după lipsa numelor romane, din a doua jumătate a acestui secol¹.

Cu aceasta însă — deși altfel îmbogățită — problema divinității, al cărei preot deținea, în mod obișnuit, eponimatul la Tomis, rămîne încă întreagă. Căci, cu toate că n-ar fi cu totul exclusă o menționare a divinității alături de preotul său, care deținea eponimatul², în care caz eponimatul preotului lui Apollon ar fi asigurat, la Tomis, fără putință de tăgadă, de inscripția în cinstea lui Nilos, cu adevărat sigur, în stadiul actual de informație, este că, în anumite împrejurări dificile, eponimatul tomitan a fost deținut de Apollon sau de Demeter, în locul titularului său obișnuit, preotul unei divinități, pe care nu o putem încă determina cu precizie absolută. Este totuși foarte probabil ca această divinitate să fi fost Apollon, care, în lipsă de candidați muritori pentru această demnitate, a luat, ca în anul decretului în cinstea lui Nilos, asupra lui propria sa preoție și deci eponimatul cetății, sarcină luată, în alt an, tot dificil, de zeița Demeter³.

Dar, și în acest caz, chiar dacă cu altă semnificație, rămîne a determina despre care Apollon este vorba. Căci, după cum se știe, acest zeu era cultivat, în cetățile grecești, sub diferite forme, concretizate în tot atit de diferitele sale epitete⁴. Problema nu este de loc ușoară, deși documentele nu lipsesc. Ne gândim, în afară de monumentele epigrafice, la monumentele sculpturale și, mai ales, la prețioasele informații oferite de monede. Numai că, din lipsa unui punct de reper sigur, minuirea lor, în problema noastră, este destul de delicată. Totuși, fie și cu titlul de ipoteze, ce pot fi confirmate sau infirmate de descoperiri ulterioare, se pot face unele considerații, de natură a pune măcar datele problemei, în stadiul actual de informație.

Mai întii, socotim că este de luat în considerație un amănunt, care n-a reținut atenția cercetătorilor, din acest punct de vedere. Este vorba de observația făcută de Wilhelm Weinberger, în scurtul său comentariu, filologic și istoric, care însoțește lectura sa⁵, mult superioară aceleia a lui Tocilescu — Szanto⁶ și unanim admisă astăzi, cu unele îmbunătățiri de detaliu⁷. Or, după W. Weinberger — « în r. 1 este verificată de Domaszewski litera de început al numelui preotului — Π »⁸.

Dacă observația este justă, ceea ce este greu de controlat, în starea de astăzi a pietrei, s-ar putea să avem de-a face aici, mai degrabă, cu începutul unui epitet (ἐπίκλησις) al lui Apollon, după care ar fi urmat numele preotului, pentru care ar rămînea suficient loc, dacă suprimăm restituirea οί⁹ și dacă

¹ Pentru ductul literelor, cf. *SIG*³, 708 (Istros), cu observațiile lui D. M. Pippidi, *Contribuții...*, p. 123 și urm., și *Histria*, I, 1954, p. 511 și urm., nr. 9.

² Deși, pe cîte știm, nu există exemple în acest sens.

³ Cf. L. Robert, *RevPhil*, 1959, II, p. 203.

⁴ Cf. Wernike, în *RE*, III-ter Halbb., 1895, col. 41 și urm.

⁵ *AEM*, XII, 1888, p. 127 și urm.

⁶ *AEM*, XI, 1887, p. 41 și urm.

⁷ Ad. Wilhelm, *Beiträge...*, p. 149.

⁸ *Loc. cit.* Aceasta ca să nu mai vorbim de posibilitatea altei lecturi — de pildă Apollonios — în speță, se înțelege, la genitiv, lectura Ἀπόλλωνος fiind — se pare — la adăpost de obiecțiuni serioase.

⁹ Cf. decretul privitoare la paza orașului, în *AEM*, XIV, 1891, n. 22, nr. 50, r. 1 și, mai ales, r. 27.

presupunem, în plus, că numele preotului era fără patronimic¹. Aceasta, evident, în ipoteza că numele zeului ar indica divinitatea, al cărui preot deținea eponimatul².

Or, cercetînd lunga listă a epitetelor lui Apollon³, reținem, ca începînd cu Π: mai întii, se înțelege Πύθιος, apoi, Πατρῶιος, Παιάν sau Παιώ, Προύλαιος și Προστάτης. Această simplă înșirare nu ne spune încă nimic din punctul nostru de vedere, dacă diferitele epitete nu sînt susținute și de alte documente tomitare. Din păcate, strict epigrafic și chiar numismatic vorbind, nici unul din aceste epitete, după cîte știm, ale lui Apollon nu ne este încă documentat la Tomis, nici chiar acela de Προστάτης, atît de frecvent, de pildă, la Olbia⁴. Afară numai dacă, într-o inscripție, recent descoperită și rămasă încă inedită, nu este de citit numele lui Ἄπόλλων Παιάν.

Este vorba de un fragment dintr-un splendid altar de marmoră, după ductul literelor, încă de la începutul secolului I, de nu chiar sfîrșitul secolului II î.e.n. Găsit nu demult, într-unul din zidurile unei foste moschei din Constanța (fig. 7), monumentul are, în starea actuală 0,22 m înălțime, 0,24 m lățime. Înălțimea literelor, 0,015 m. Se poate citi numai:

Fig. 7

Ἄσκληπιάδης Νικηράτ[ου]
 . . . ΠΑΙΑΝ Ἄπόλλω[ν(?)]
 . . . ANM. ΚΑΡ ἐπιδη[μ]-
 σας. . . . πλεῖονα [ἔτη]

În schimb, cultul lui Apollon Πύθιος, deși și el neatestat epigrafic, pare a fi fost foarte frecvent la Tomis, dacă ținem seama de forma obișnuită, cu care el apare pe monede, adică cu trepidul⁵.

¹ Cf. *Ibidem*, r. 25.

² A se vedea figurile. S-ar putea să fi fost și un T (mai puțin probabil un I sau H). În acest caz, am avea, poate, începutul cunoscutei formule τοῦ μετὰ τὸν δεῖνα (cf. L. Robert, *Hellenica*, II, 1946, p. 56–64), deși pe piatră nu este loc pentru o formulă atît de lungă, chiar dacă am admite că numele preotului nu era însoțit de patronimic. Să fi fost numai Apollon și cifra = τὸ α', τὸ β' etc.? În sfîrșit, cu toate dificultățile, de care vorbeam mai sus (lipsa de atestare pe altă cale etc.), admițînd că, în loc de Π, sînt două haste verticale, una pentru I, alta pentru una din hastele lui H, să fie de completat ΙΗΤΡΟΥ?

³ *RE* (Wernicke), III-ter Halbb., 1895, col. 41 și urm.; cf. și Roscher, *Myth. Lex.*, s.v.

⁴ V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 3 (535, n. 6).

⁵ T. V. Blavatskaia, *op. cit.*, p. 20; cf. și V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 11 (543).

În afară de aceasta, nu știm, în mod precis, ca Apollon să mai fi fost cinstit la Tomis, sub altă formă decât aceea de Cythared cu șarpele (sculptură)¹ și, în sfârșit, aceea de Apollon Agyieus (de data aceasta epigrafic), într-o dublă inscripție din vremea lui Marcus Aurelius (fig. 8/1—3)²:

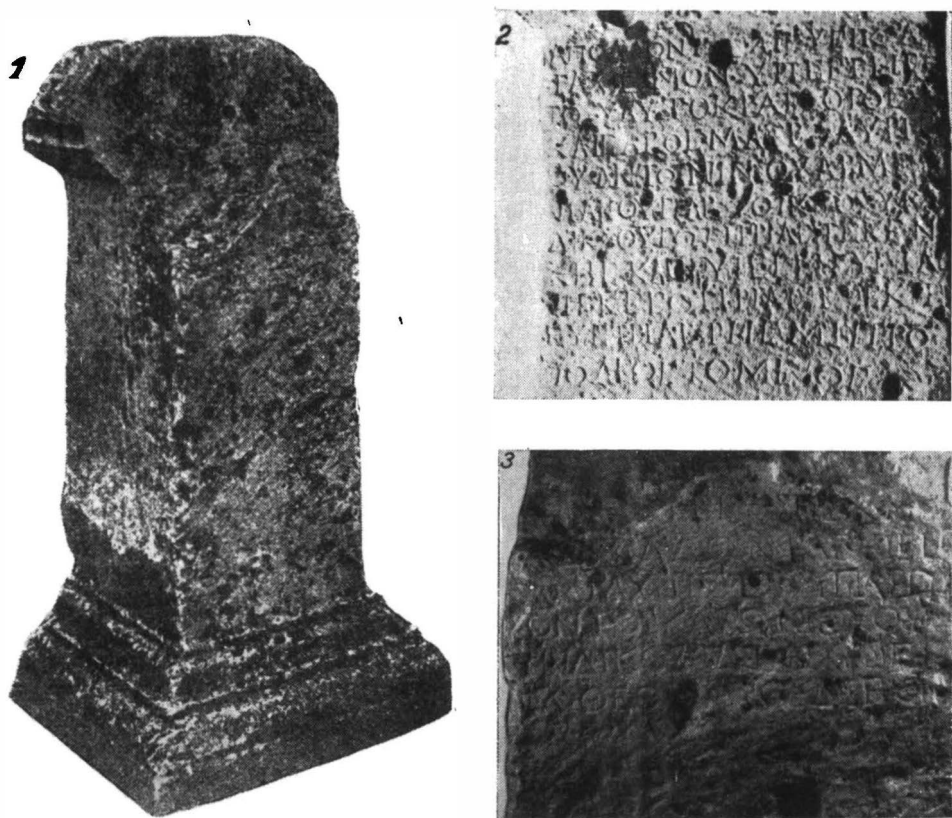

Fig. 8

I. Ἀπόλλωνι Ἀγυεῖ· κατὰ χρ[η]σ[μ]όν, ὑπὲρ τῆς τοῦ Αὐτοκράτορος Καίσαρος Μάρκου Αὐρηλίου Ἀντονίνου Ἀρμενιοῦ, Παρθικοῦ, Μ[η]δικοῦ, σωτηρίας τε καὶ ν[ι]κῆς καὶ ὑπὲρ τῆς ὑγίαιας τε καὶ σωτηρίας τ[ε] καὶ εὐε[η]ρίας τῆς Μητροπόλεως Τόμωος.

¹ MNA, inv. L, nr. 627; cf. V. Pârvan, *loc. cit.*

² D. M. Teodorescu, *Monumente inedite din Tomi*, 1918, p. 126, nr. 63 = BCMI, VIII, 1915, p. 79 și urm., nr. 63 (cf. ACMI, 1915, p. 200). Reprodușă, cu multe greșeli, de I. Micu, *Călăuza...*, p. 14 și urm., nr. 62. Emendații R. Flacelière, Jeanne Robert, Louis Robert, *REG*, LII, 1939, p. 481, nr. 223. Asupra lui Apollon Agyeus, a se vedea *DS*, *DA*, s.v. Agyeus; *RE* (Wentzel) s.v.; *IGR*, I, 656 (Callatis); *AEM*, III, 1879, p. 45, nr. 19 (din regiunea Tomis); V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, I, p. 584, nr. 7.

II. [Ἀγαθ]ῆι τύχη· |[Ἀπ]όλλωνι Ἀγυεῖ| κατὰ χρησμὸν, ὑπατεύ|οντος Κατονίου Οὐ|ιδίκου ὑπ'ἀρχ[ῆ]ς Π(οπλίου) Φλ(αούιου) Θεο[δ]ώρου δισπον|[τάρ-χου]¹, ceea ce, în românește, înseamnă:

I. Lui Apollon Agyieus, potrivit oracolului, pentru sănătatea și victoria Imperatorului Caesar Marcus Aurelius Antoninus, Armenicul, Parthicul, Medicul, și pentru sănătatea și prosperitatea Metropolei Tomis.

II. Noroc bun ! Lui Apollon Agyieus, potrivit oracolului, fiind guvernator Catonius Vindex, sub magistratura lui P. Flavius Theodorus, a doua oară pontarch.

Menționînd, în treacăt, ca foarte plauzibilă, datarea — de către editor — a ridicării monumentului și a gravării primei inscripții între 166—172, iar a celei de a doua cel mai devreme în 170², vom reține — în afară de epitetul Ἀγυεύς (= Ἀγυιεύς), dat lui Apollon, destul de răspîdit în lumea greacă³, dar atestat, în părțile noastre, numai în aceste inscripții și în inscripția callatiană, la care ne-am referit mai sus — formula finală, din a doua inscripție (r. 5—7): ὑπ'ἀρχ[ῆ]ς Π(οπλίου)|Φλ(αούιου) Θεο[δ]ώρου δισπον[τάρχου]. Aceasta fie și numai pentru a sublinia că, cu toată aparența contrarie, nu poate fi vorba de o formă nouă de datare la Tomis, în această epocă, cu numele pontarchului⁴. Căci, fără îndoială, la demnitatea de pontarch, deținută pentru a doua oară de P. Flavius Theodorus, se referă expresia, care precede numele acestuia (ὑπ'ἀρχ[ῆ]ς), iar nu, cum am fi poate înclinați să credem, la aceea de arhonte al cetății⁵.

În concluzie, tot ce se poate spune, în stadiul actual de informație, cu privire la eponimatul la Tomis, este că acest eponimat a fost deținut — aproape sigur pe toată durata existenței sale — de preotul unei divinități, foarte probabil Apollon, fără a putea afirma însă cu certitudine dacă este vorba de Apollon Ietros, ca la Histria de pildă, sau de o altă ipostază a acestei divinități (Pythios, Paian, Agyieus, Propylaios etc.). Ceea ce nu exclude însă, cu totul, posibilitatea ca preotul altei divinități din pantheonul tomitan să fi deținut, în cetatea noastră, această importantă demnitate. Răspunsul definitiv, în această privință, ca, de altfel, și în multe altele, este rezervat descoperirilor și cercetărilor viitoare⁶.

IORGU STOIAN

¹ I. R. 10 εὐετρίκς Teodorescu-Micu; εὐετ[η]ρίκς Robert; r. 11 Τόμωως Teodorescu-Robert; Τόμωων (sic) Micu. II. R. 5 ὑπαρχ[ῆ]σαντος τῆς πενταπόλειως. Teodorescu-Micu; ὑπ'ἀρχ[ῆ]ς Π(οπλίου) Robert (pe piatră, după Teodorescu ὙΠΑΡΧΕΣ|Π . . .).

² Loc. cit. Această din urmă dată (170), fie că admitem, cu Stout, *The governors of Moesia*, Princeton, 1911, nr. 43 și 87, urmat de Teodorescu, plasarea administrației lui M. Macrinus Avitus Catonius Vindex aci între 175—179, fie — mai probabil — curînd după 170, așa cum propune A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, 1940, p. 79 (cf. și p. 49 și urm.).

³ RE (Wentzel) s.v.

⁴ Cf. Hr. Danov, *op. cit.*, p. 86; T. V. Blavatskaia, *op. cit.*, p. 7, 8, 20. Asupra preoților eponimi ai cetăților grecești, în epoca romană, a se vedea A. H. M. Jones, *The Greek city from Alexander to Justinian*, p. 163 și 335, n. 16.

⁵ Cf. L. Robert, în REG, 1939, p. 482, nr. 62.

⁶ Concluzii admise și de autorii tratatului de *Istoria României*, vol. I.

ОТНОСИТЕЛЬНО ИНСТИТУТА ЭПОНИМОВ В ТОМАХ

РЕЗЮМЕ

Автор, подвергая новому подробному анализу все источники, а также используя библиографию — и более старую, и новейшую — по данному вопросу, приходит к выводу, что, исходя из имеющихся в настоящий момент сведений относительно института эпонимов в Томах, можно сказать, что функции, связанные с ним — по видимому, в течение всего времени его существования — выполнялись жрецами какого-то божества, по всей вероятности Аполлона. Однако, трудно утверждать с уверенностью, идет ли речь об Аполлоне Истросе, как, например, в Истрии, или же о другом воплощении этого божества (Аполлон Пифиос, Пайан, Агиеус, Пропилайос и др.). Это предположение, конечно, не исключает возможности, что выполнение этих важных функций в Томах могло принадлежать и жрецу какого-либо другого божества. Чтобы дать окончательный ответ на этот вопрос, как впрочем и на многие другие, необходимы новые открытия и дальнейшие исследования.

В работе подчеркивается также тот факт, что на основании одной древней надписи (*АЕМ*, XI, 1887, стр. 41—43, № 55 и XII, 1888, стр. 127—130) и другой, публикующейся здесь впервые, можно сказать, что в Томах (как и в других местах в эллинистическую эпоху при подобных же обстоятельствах) в периоды волнений — внутренних и внешних (II—I вв. до н.э.) — институт эпонимов в крепости был связан то с Аполлоном, то с богиней Деметрой.

AU SUJET DU MAGISTRAT ÉPONYME DE LA VILLE DE TOMIS

RÉSUMÉ

Après une analyse détaillée de toutes les sources, et tenant compte de la bibliographie — ancienne ou récente — du problème, l'auteur aboutit à la conclusion que tout ce que l'on peut dire, à l'état actuel de nos informations, sur le magistrat éponyme de Tomis, c'est que la dignité en question fut détenue — fort probablement durant toute son existence — par le prêtre d'une divinité, qui était, peut-être, Apollon. Mais l'on ne peut affirmer avec certitude qu'il s'agit d'Apollon Ietros, comme par exemple à Histria, ou d'une autre hypostase de cette divinité (Pythios, Paian, Ageus, Propylaios, etc.). Cela n'exclut cependant pas la possibilité que le prêtre d'une autre divinité du panthéon de Tomis ait détenu dans cette cité cette importante fonction. La réponse définitive à cette question, comme d'ailleurs à beaucoup d'autres, sera fournie par les fouilles et recherches futures.

De même, se fondant sur une inscription déjà connue (*АЕМ*, XI, 1887, pp. 41—43, n° 55, et XII, 1888, pp. 127—130) et sur une autre, publiée ici pour la première fois, l'auteur fait ressortir que, tout comme ailleurs, dans des circonstances pareilles, à l'époque hellénistique, à Tomis aussi pendant les troubles — intérieurs et extérieurs — des IIe — Ier siècles avant notre ère, l'éponymie appartient peut-être à Apollon, assurément à la déesse Déméter.